SURXONDARYO VILOYATI MADANIY MEROS YODGORLIKLARINI TA'MIRLASH VA REKONTSTRUKSIYA QILISH JARAYONLARI TARIXIDAN

Mamatkulova Shoxista Anvarovna,
Termiz davlat universiteti erkin tadqiqotchisi
shoxistaanvarovna84@gmail.com
UDK: 94(575.1)
https://orcid.org/0009-0001-0233-4106

Annotatsiya: O'zbekiston mustaqillikka erishgan ilk kunlaridan boshlab boshqa sohalarda bo'lgani singari Respublika hududidagi moddiy va nomoddiy yodgorliklarga munosabat ham tubdan o'zgardi. Shu asnosida ularni o'rganish, sovet yillarida xarobaga aylantirilgan yodgorliklarni ta'mirlash va rekonstruksiya qilish ishlari boshlab yuborildi. Maqolada Surxondaryo vıloyatı madanıy meros yodgorlıklarını ta'mırlash va rekontstruksıya qılısh jarayonları tarıxı haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: tarixiy-madaniy meros, Hakim at-Termiziy maqbarasi, Imom Termiziy majmuasi, So'fi Olloyor maqbarasi.

Аннотация: С первых дней независимости Узбекистана, как и в других сферах, отношение к материальным и нематериальным памятникам на территории республики коренным образом изменилось. В этом контексте была начата работа по их изучению, ремонту и реконструкции памятников, превратившихся в руины в советские годы. В статье рассказывается об истории реставратsii и реконструкции памятников культурного наследия Сурхандарьинской области.

Ключевые слова: историко-культурное наследие, мавзолей Хакима ат-Тирмизи, комплекс Имама Термизи, суфийский мавзолей Оллояра.

Abstract: Since the first days of Uzbekistan's independence, as in other areas, the attitude towards tangible and intangible monuments on the territory of the Republic has changed radically. In this context, the work of studying them, repairing and reconstructing the monuments, which were turned into ruins during the Soviet ears, was started. The article talks about the history of restoration and reconstruction of cultural heritage monuments of Surkhandarya region.

Key words: historical and cultural heritage, Hakim al-Tirmizi mausoleum, Imam Termizi complex, Sufi Olloyar mausoleum.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/ INTRODUCTION). O'zbekiston davlati tarixiy-madaniy yodgorliklarni, moddiy madaniy merosimizni muhofaza qilish, tadqiq etish va targ'ib etishga yuksak e'tibor qaratmoqda. Davlat organlari yodgorliklarni muhofaza qilish, madaniy meros obyektlarini aniqlash va ro'yxatga olish, ularni o'rganish, ahamiyatlilik darajasini aniqlash, buzg'unchi tabiat va antropogen ta'sirlarga duchor bo'lishining oldini olish bo'yicha huquqiy, tashkiliy, moliyaviy, moddiy-texnik va boshqa tegishli chora-tadbirlarni amalga oshiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). O'zbekistonda tarixiy-madaniy merosni tiklash masalalari haqida S.Tursunov, E.Qobilov, T.Pardayev, S.Jo'rayeva, J.Mirzayev, M.Azimov, P.Ravshanovlarning risola va tadqiqotlarida ma'lumotlar keltirilgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Al-Hakim Termiziy majmuasida mustaqillikning ilk yillarida, keyinroq, 1999-2001, ayniqsa, 2007-2011 yillarda olib borilgan yirik bunyodkorlik ishlari tufayli majmua va uning atrofi tanib bo'lmaydigan darajada o'zgardi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 3-apreldagi 112-son qaroriga asosan "Hakim at-Termiziy xotirasiga bag'ishlangan

milliy kurash bo‘yicha xalqaro turnirni tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori asosida 1995 va 1997-yillarda Hakim at-Termiziy xotirasiga bag‘ishlangan milliy kurash bo‘yicha 2- va 3-xalqaro milliy kurash turnirlari tashkil etildi[1]. 2000-2001-yillarda Termiz shahrining 2500 yilligini nishonlashga tayyorgarlik ko‘rish davrida Hakim at-Termiziy maqbarasi, Qirqqiz qal’asi, Sulton Saodat majmuasi, Kokildor ota xonaqosi mohir ustalar tomonidan qayta ta’mirlandi. Ushbu maqsadlarga respublika byudjetidan 348.0 mln. so‘mdan ortiq mablag‘ sarflandi[4]. Voha aholisining fidokorona mehnati tufayli maqbara nafaqat viloyatimizning, balki respublikamizning eng go‘zal ziyoratgohlaridan biriga aylantirildi. Maqbara atrofi obodonlashtirilib, turli daraxtlar, anvoyi gullar ekildi. Majmua yonida «Termiz va Termiziylar merosi tarixi» muzeyi qurilib ishga tushirildi. Marmar sag‘ananing bu kunga kelib eskirib qolgani sababli Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning shaxsan rahnamoligida eski sag‘ana xuddi o‘ziga o‘xshatib yasalgan yangi marmar sag‘ana bilan almashtirildi. Eski marmar sag‘ana bo‘lsa «Termiz va Termiziylar merosi tarixi» muzeyidan alohida joy ajratilib o‘sha erga o‘tkazib o‘rnatildi.

Bu erda kuniga minglab ziyoratchilar tashrif buyurishadi. Ziyoratchilar uchun deyarli barcha sharoitlar yaratib berildi. Bugungi kunga kelib ushbu maqbara Termiz shahrining timsoliga aylangan.

Mustaqillik yillarida Imom Termiziy majmuasini obodonlashtirish ishlari uzluksiz davom ettirildi. 2000-2001 yillarda Termiz shahrining 2500 yilligi yubileyi munosabati bilan Imom Termiziy majmuasi qayta ta’mirlandi. Xususan, majmua poydevorini zaxdan saqlash tadbirlari bajarildi. 1,5-2 metr zahlangan devorlar almashtirildi, imorat ichkarisiga g‘isht yo‘laklari to‘shaldi, ganchlanib sayqal berildi. Qandillar va Xiva shahridan keltirilgan gujum daraxtidan yasalgan eshiklar o‘rnatildi. 2001-yil mart oyida Nurota marmar konidan olib kelingan tosh samarqandlik usta Ahror Hamdam tomonidan ishlov berilib, maqbara poyiga o‘rnatildi. Kirish darvozasi, ikki tomondagi devorlar qayta tiklandi. Maqbara-masjid binosiga kirish-chiqish eshiklari ustida uchta gumbazli ayvon qurildi. Bu gumbazlar imoratni saqlash maqsadida qilingandi. Mehmonxona, o‘choqxonalar ham yangitdan bunyod etildi. Samarqandlik usta Vahob Aslonov rahbarligidagi usta-hunarmandlar ayvonni yog‘ochdan sharqona usulda yog‘och o‘ymakorligi an’analari asosida qayta qurdilar. Hovuz qayta tiklanib marmar toshlar bilan bezatildi. Majmua atrofiga plitalar yotqizilib chiqildi, atrof to‘laligicha g‘ishtin devorlar bilan o‘rab olindi. Yangidan artezan qudug‘i qazilib suv chiqarildi.

2016-2017 yillarda majmuani kengaytirish borasidagi ishlar davom etdi. Yodgorlik majmuasini qayta ta’mirlash borasida dastlab O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan farmoyish qabul qilingan edi. Farmoyishga muvofiq ayni vaqtda maqbara qaytadan ta’mirlanib, yonidan yangi maqbaraga kirish binosi qurildi. 2016- yilning mart oyida O‘zbekiston Respublikasi bosh vaziri Sh.M.Mirziyoyev majmuaga tashrif buyurib uni qaytadan qurish borasida ko‘rsatmalar berdi. Bosh loyihani tayyorlash Madaniyat Vazirligining «Ijod chashmasi» loyihalash guruhiga topshirildi. 2016-yil avgust oyida Sh.M.Mirziyoyev tayyorlangan loyiha bilan tanishdi. Qurilish ishlarini boshlash uchun O‘zbekiston Respublikasi Bosh Vaziri va O‘zbekiston Respublikasi Musulmonlar idorasi bosh muftisi bilan birgalikda birinchi qurilish g‘ishti qo‘yildi. Qurilish ishlari bilan tanishish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti vazifasini bajaruvchi, keyinchalik, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2016- yil oktyabr, 2017-yilning 10-fevralida tashrif buyurdi va bu borada o‘zining takliflarini berdi.

Hakim at-Termiziy dunyoviy ilmlar va jahon ijtimoiy falsafiy fikrlar taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shgan zabardast mutafakkir olimdir. Alloma 400 ga yaqin asarlar yozgan bo‘lib, shulardan 60 ga yaqini bizgacha etib kelgan va ingliz, fransuz, nemis, fors, arab va boshqa tillarga tarjima qilingan hamda jahon olimlari tomonidan o‘rganilmoqda. Allomaning 1250 yillik yubileyini jahon

miqyosida nishonlash uchun YUNESKOning 2002 va 2003-yillardagi yubileylari ro‘yxatiga kiritish bo‘yicha amaliy harakatlar qilindi[5]. Yubileyga atab 1250 raqami bilan o‘zbek, rus ingliz tillarida albom, kalendar, otkritkalar va har xil esdalik sovg‘alar, suvenirlar tayyorlangan, filmlar yaratilib, allomaning asarlari chop etilgan[6].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 14-fevraldagi “Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori hamda 2024-yil 15-avgustdagi “Imom Termiziy tavalludining 1200-yilligini keng nishonlash to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Natijada Muqaddas islom dini ilmlari rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan buyuk olim, vatandoshimiz Imom Abu Iso Muhammad Termiziyning (keyingi o‘rinlarda — Imom Termiziy) ulkan ilmiy merosini yanada chuqur o‘rganish borasidagi ilmiy tadqiqot ishlari yanada kuchaydi.

Qurilish asosan hashar yo‘li bilan, homiy tashkilotlar hisobidan amalga oshirildi. Bu borada viloyat hokimi E.O.Turdimov rahbarligida, viloyat tashkilotlaridan «Surxon don» korxonasi majmuaga kirish darvozasi va 400 metrli devor qurish, «Sho‘rchi don» jamoasi kirish portalini barpo etish, Sherobod va Boysun yo‘l qurilish tashkiloti majmuaga boradigan yo‘llarni ta’mirlash, Surxondaryo elektr-ta’minot korxonasi elektr tarmoqlarni ta’mirlash va transformator o‘rnatish, viloyat gaz ta’minot boshqarmasi majmuaga 4,5 kilometrlik gaz quvuri o‘tkazish, o‘rmon xo‘jaligi boshqarmasi jamoasi ko‘kalamzorlashtirish ishlarini bajardilar. Shu bilan birga, majmuada 500 o‘rinli katta masjid, kutubxona va konferensiya zali, erkaklar va ayollar tahoratxonalari, oshxona kompleksi, besh ayvon va 1,75 gektar maydonda obodonlashtirish, devor qurilishi ishlari amalga oshirildi. Qurilish ishlari davomida 32 gektarlik qabriston atrofi balandligi 2,5 metrli devor bilan aylantirilib, unda obodonlashtirish ishlari bajarildi. Qurilish-obodonchilik ishlari 2017-yil iyuni, muborak ramazon oyida to‘liq yakunlandi. Majmua tom ma’noda, yurtdoshlarimizning muqaddas maskanlaridan biriga aylandi.

1994-yilda Denov shahrida “Xoja Alouddin Attor hayoti va ijodi”ga bag‘ishlangan ilmiy nazariy konferensiya o‘tkazilgan. Mustaqillik yillarida aziz-avliyolarning ilmiy merosi, ziyoratgohlariga katta e’tibor qaratilganligi munosabati bilan 2000-yil Denov tumani hokimi va mahalliy aholi tomonidan hashar yo‘li bilan qabr yoniga maqbara qurilgan. 2019-2020 yillarda mahalliy homiylar tomonidan eski maqbara buzib tashlanib, qabr ustiga pishiq g‘ishtdan kvadrat shaklda usti gulohi gumbaz bilan yopilgan hashamatli maqbara qurilgan. Qabr maqbaraning erto‘la qismiga olinib, tepasiga ramziy qabr qo‘yilgan[11].

Sohibqiron Amir Temur tavalludining 660 yilligi munosabati bilan Termiz sayyidlari dafn qilingan Sulton Saodat tarixiy yodgorligida ta’mirlash ishlari amalga oshirilgan. Oltinsoy tumanining Vaxshivor qishlog‘ida yashab ijod qilgan alloma va shoir So‘fi Olloyorga bag‘ishlangan tadbirlar o‘tkazilgan[7].

Surxondaryo viloyat hokimining 1995-yil 24-noyabrdagi “Tasavvuf ilmining yirik namoyondasi, shoir So‘fi Olloyor tavalludining 370 yilligini nishonlash to‘g‘risida”gi 322-sonli qarori asosida 1995-yilning dekabr oyi davomida So‘fi Olloyor tavalludiga bag‘ishlangan tadbirlar tashkil etildi. Viloyat komissiyasi Oltinsoy tumani hokimligi bilan birgalikda So‘fi Olloyor maqbarasini ta’mirlash va uning atrofini obodonlashtirish hamda maqbaraga keladigan avtomobil yo‘llarini tuzatish ishlari amalga oshirilgan[8].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 2-fevraldagi 57-F-sonli farmoyishini bajarish bo‘yicha tarixiy va madaniy yodgorliklarni 2001-2002-yillarda ta’mirlash uchun 270 mln. so‘m mablag‘ Madaniyat ishlari vazirligi tomonidan moliyalashtirilgan[9]. Jumladan, 2004-yilda Shayx Attor Valiy, 2005-yilda Xaydarqul xoji bobo maqbarasi, 2006-yilda Sulton Sanjar Moziy maqbaralari sharqona va zamonaviy usullarda qayta qurildi. Shayx Attor Valiy va Sulton Sanjar Moziy ziyoratgohlaridan

tushadigan mablag‘larni hisob kitobini nazorat qilish uchun maxsus mutavallilar biriktirildi. 2006-yilda Uzun tumanida “Oltin meros” jamg‘armasiga qarashli 1 ta Oq Ostona bobo maqbarasida zamonaviy tahoratxona qurildi. Obodonlashtirish ishlari amalga oshirildi. Muzrabot tumanida joylashgan Muzrabot ota va Cho‘ponota ziyoratgohlari 2006-yilda obodonlashtirilib, ushbu mashhur shayxlar qabrlari ustida maqbara va gumbazlar o‘rnatildi. Qiziriq tumanidagi Takiya ota va Chilgaz ota ziyoratgohlarida ham ta’mirlash ishlari amalga oshirildi[10].

Qiziriq tumanidagi Takiya ota ziyoratgohi 1996-1997 yillarda mahalliy aholi tomonidan maqbara ta’mirlangan. 2014-yilda tuman hokimi O.T.Alimardonov tashabbusi bilan hamda mahalliy homiylar yordamida majmua ustidagi 5 ta gumbaz qaytadan qurilgan, tashqaridagi ikkita qabr ham ichkariga olinib, ikki xonali maqbara bitta katta xonaga aylantirilgan. 2015-yilda yo‘qolib ketgan chillaxona ochilib, yangidan tiklangan. 2020-yil avgustida mahalliy hokimiyat va homiylar yordamida 100 mln. oshiq mablag‘ evaziga urgutlik ustalar tomonidan yomg‘ir tufayli yorilib, ta’mirtalab bo‘lib, qolgan 4 ta gumbazlar qaytadan restavratsiya qilinib, maqbara yangidan to‘liq ta’mirlangan[12].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Surxondaryo viloyati o‘zining qadimiy tarixi, ko‘hna qadriyatlari, moddiy yodgorliklari, muhtasham me’morchilik inshootlari bilan ajralib turadi. Bu hudud qadimdan o‘zining ajdodlari yaratgan mangulikka daxldor ilm-fan kashfiyotlari bilan jahon jamoatchiligining diqqat markazida bo‘lib kelgan. Mazkur vohadan etishib chiqqan olim-u shoirlarning nodir asarlari dunyo xalqlari xazinasini boyitibgina qolmay, jahon ilm-fanining rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatgan.

ADABIYOT VA MANBALAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Djurayeva S.N. O‘zbekistonning janubiy hududidagi ziyoratgohlar tarixi va ularning mahalliy aholi hayotida tutgan o‘rni. Diss. doktor. nauk. – T., O‘zMU, 2022. –B. 300.
2. Safarov S. Mustaqillik yillarida Janubiy O‘zbekistonda madaniy meros obyektlari va zamonaviy turizmning rivojlanish jarayonlari. – T., TerDU., 2023. – B.158.
3. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro‘yxat, 382-yig‘ma jild, 205-varaq.
4. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro‘yxat, 1447-yig‘ma jild, 69-varaq.
5. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro‘yxat, 1011-yig‘majild, 56-varaq.
6. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro‘yxat, 1450-yig‘majild, 27-varaq.
7. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro‘yxat, 322-yig‘ma jild, 93-varaq.
8. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro‘yxat, 280-yig‘ma jild, 78-varaq.
9. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro‘yxat, 1444-yig‘ma jild, 15-varaq.
10. Surxondaryo viloyati davlat arxivi.1091-fond, 1-ro‘yxat, 2628-yig‘ma jild, 32-34-varaqlar.
11. https://surxon-turizm.uz/complex/view?id=13
12. https://surxon-turizm.uz/complex/view?id=30